

UOT 82-91

A.M.Mehtiyev

magistrant

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

AZ 1000, Bakı ş., Üzeyir Hacıbəyli küçəsi, 68

E-mail: aslan.muradoglu.1947@gmail.com

AŞIQ SƏNƏTİ TARİXİ PROSES KONTEKSTİNDƏ

Açar sözlər: *aşiq, sənətkar, ustad, aşiq sənəti, saz, söz, şeir, dastan, tarixi proses*

Aşiq yaradıcılığı xalq ədəbiyyatının mühüm, həm də zəngin hissəsi olub, tarixin çox qədim zamanlarından baş alıb gəlir. Aşiq şeirinin müəllifinin məlum olması onu fərqləndirən əsas cəhətlərdəndir. Qədim dövrlərdə dədə, bəzən də ozan, varsaq adlandırılan aşıqlar yaşadıkları zamanənin mühüm hadisələrinə yaratdıqları əsərlərdə münasibət bildirmiş, elin-obanın dərdinin, arzu-istəyinin ifadəçisi olmuşdur. Aşiq sənəti yaşadılmalı, inkişaf etdirilməli və gələcək nəsillərə ötürülməlidir!

A.M.Мехтиев

ИСКУССТВО АШУГОВ В КОНТЕКСТЕ ИСТОРИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Ключевые слова: *ашуг, художник, мастер, ашугское искусство, saz, слово, стихотворение, saga, исторический процесс*

Искусство ашугов – важная и богатая часть народной литературы, восходящая к глубокой древности. Известность автора ашугской поэмы – одна из главных отличительных черт. В древности ашуги, которых иногда называли деда, озан, варсак, выражали в своих произведениях свое отношение к важным событиям своего времени, являлись выражением скорбей и желаний народа. Искусство ашуга необходимо возрождать, развивать и передавать будущим поколениям!

A.M.Mehtiyev

ASHUG ART IN THE CONTEXT OF HISTORICAL PROCESS

Key words: *ashug, artist, master, ashug art, saz, word, poem, saga, historical process*

Ashug art is an important and rich part of folk literature, dating back to ancient times. The fact that the author of the ashug poem is known is one of the main distinguishing features. In ancient times, ashugs, sometimes called deda, ozan, varsaq, expressed their attitude to the important events of their time in their works, and were an expression of the sorrows and desires of the people. The art of ashug must be revived, developed and passed on to future generations!

Aşıq sənəti çox qədim tarixi təkamül prosesi keçmişdir. “Aşıq” sözü ilk dəfə fəxrî ad kimi XII əsrdə türk sufiliyinin təməl daşını qoyan şair Əhməd Əl-Yasəvinin yaradıcılığından günümüze gəlib çatmışdır. Dahi bəstəkarımızın, bəstəkarlıq məktəbinin əsasını qoymuş Üzeyir Hacıbəyli “aşıq” ərəbcə “eşq” sözü ilə bağlayır. Professor M.Təhmasib “aşıq” sözünü hazırda az işlənən və qədim türk sözü olan “aş” sözündən törədiyini qeyd edir. M.Təhmasib qeyd edir ki, “aş” sözü “mahni”, “nəğmə” mənasında işlənilir. Qədim zamanlarda saz ustalarına bir dövr “varsaq” deyirdilər. Sözün mənası “aşıq şeiri”, “aşıq mahnısı (havası)” deməkdir. Aşıq sənəti türk dünyasına məxsus olan ən qədim sənətlərdəndir. Aşıq sənəti özündə bir neçə sənəti birləşdirir. Bunlardan solo oxuma, rəqs, şairlik ifaçılıq kimi sənətləri misal göstərmək olar. Azərbaycan aşıqları ən qədim xalq-peşəkar musiqi ənənələrinin öncül daşıyıcılardan sayılırlar. Buna görə də Azərbaycan aşıqlarını Türkmənistanda “baxşı”, Qırğızistanda “akin”, Özbəkistan və Tacikistanda “bastakot”larla müqayisə etmək olar. Azərbaycan aşıq sənəti çox dərin kökələri olan və yüzilliklər boyu keçilən tarixi inkişaf yolunun məhsuludur. Ən qədim dövrlərdən bu yana saz – söz sənətkarlarını ozan, varsaq, dedə, qam, ata və bir çox başqa adlarla tanımışlar.

Azərbaycan aşıq şeir janrı baxımında da çox şaxəlidir. Aşıq şeir janrları divani, qılınbəd, qoşma, gəraylı, müxəmməs təcnis, ustadnamə və s. Qoşma şeir şəkli ilk dəfə olaraq aşıq sənətində böyük tövələri olmuş, aşıq sənətinin zirvəsi sayılan Aşıq Ələsgərin yaradıcılığında rast gəlinir. Təcnis şeir şəklinin bir neçə növü var. Misal olaraq dodaqdəyməz təcnis, cığalı təcnisi göstərmək olar. Aşıq sənəti eyni zamanda danstənçilikdə özündə birləşdirir. Bəzi dastanlar var ki, onlar qədim zamanlarda Azərbaycan qəhrəmanlarının və ya onların atalarının adları ilə bağlıdır. Bu dastanlardan “Dədə Qorqud”, “Koroğlu”, “Qara Məlik”, “Qaçaq Nəbi”, “Qaçaq Kərəm”, “Qatır Məmməd” və s. qeyd etmək olar.

Bədii məzmun və forma baxımından aşıq dastanları 3 qrupa ayrılır:

- 1) Qəhrəmanlıq dastanları: “Dəli Alı”, “Qaçaq Kərəm”, “Qaçaq Nəbi”, “Səttarxan” və s.
- 2) Sevgi-məhəbbət dastanları: “Leyli və Məcnun”, Tahir və Zöhrə”,

“Aşıq Qərib”, “Qurbani”, “Abbas və Gülgəz” və s.

3) Ailə-məişət dastanları: “Alı xan və Pəri xanım”, “Səlim şah”

Dastan ifası zamanı ilk olaraq giriş “ustadnamə” ilə başlanılır və “duvaqqapma” ilə tamamlanır. Duvaqqapmanın son bəndində isə aşıq öz adını və ya dastan yaradıcısının adını (ləqəbini) bildirir. Duvaqqapma adətən “Baş müxəmməs” havası üzərində ifa olunur. Dastanın girişində üç “ustadnamə” sonra öz növbəsində “Divani”, “Təcnis” və “Qaraçı (El havası)” kimi havalər oxunur.

Tarixi proses keçmiş aşıq sənətinin bir sıra aşıq məktəbləri – Qarabağ, Göyçə, Borçalı, Tovuz, Gədəbəy, Şirvan, Dərbənd, Qaradağ, Təbriz, Urmiya, Çıldır və Dərbənd var.

Borçalı, Urmiya və Çıldır aşıqları ancaq təklidə çıxışa üstünlük verirlər. Tovuz, Gədəbəy, Qaradağ aşıqları isə həm təklidə, həm cüt, həm də balabançı ilə çıxış edirlər. Şirvan aşıq məktəbi isə ansambilla (nağara, qoşa-nağara, qarmon, balaban və s.) çıxış edirlər. Şirvan və Təbriz aşıqları ilə Göyçə və Qərb aşıq məktəbləri arasında köklü oxşarsızlıqlar var.

Aşıq sənəti eyni zamanda yaradıcı, ifaçı və pedaqoji əsasları özündə birləşdirir. Bu səbəbdən də özündə bu elementləri birləşdirən sənətkarlara “ustad aşıq” deyilir. Sənətkarlıq xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycan aşıqları 3 qrupa ayrılır.

- 1) Ustad aşıqlar: saz-söz sənətinin ən parlaq şəxsiyyətləri olan ustad aşıqlar özlüyündə şairlik, bəstəkarlıq, müğənni, çalğıçı, aktyor və s. sənətləri kamil şəkildə bilir.
- 2) İfaçı aşıqlar: Qədim saz-söz ənənələrini qoruyub saxlayan və bütün bunları gələcək nəsə çatdıran sənətkarlardır.
- 3) Şair aşıqlar: el şairləri, həm saz ifa etməyi bacar və eyni zamanda söz yazan sənətkarlardır.

Aşıq havaları zaman keçdikcə müəyyən bir müddət ərzində adları dəyişmiş, mühit etibarını ilə bəzi havalarda 2 və ya 3 ad meydana gəlmişdir. Aşıq havalalarının adları 5 mövzu ilə bağlıdır:

- 1) Tarixi və əfsanəvi qəhrəmanlar, görkəmli ustad aşıqlar: Koroğlu, Şah İsmayıl Xətai, Kərəm, Qaçaq Nəbi, Aşıq Cəlil, Aşıq Duraxanı və s.;
 - 2) Coğrafi yer adları: Naxçıvan (Naxçıvani havası), Göyçə (Göyçə gülü havası), İrəvan (İrəvan çuxuru havası) və s.;
 - 3) Tayfa adları: Boz Ox (Bozğu havası), Ovşarı (Ovşarı havası), Şahsevən (Şahsevəni havası) və s.;
 - 4) İgidlik mövzusu: Qəhrəman (Qəhrəmani havası), Koroğlu (Cəngi Koroğlu), Koroğlu (Misri Koroğlu);
 - 5) Bədii (lirik) poetik anlayışlarla (surətlərlə) – Turacı, Mixəyi Süsənbəri, Bayramı, Saritel (Baş saritel, Orta Saritel) və s.
- Saz aləti ilk dəfə olaraq XVI-XVII əsrlərdə təkamül prosesi keçmişdir.

Quruluşuna görə saz aləti 3 qrupa bölünür:

- 1) Cürə saz
- 2) Ana saz
- 3) Tavar saz (meydan sazı)

Saz aləti əsas 3 hissədən ibarətdir:

- 1) Kəllə - kəllə üzərində 8-9 sayda sim bağlacı (aşıqlar) və yuxarı xəmək yerləşir
- 2) Qol – Qol üzərində 18-26 sayda pərdələr yerləşir
- 3) Çanaq – Çanaq üzərində sinə, orta xəmək, alt xəmək (aşağı sim bağlacı) zil pərdələr, kəmərlər yerləşir.

Aşıq sənəti ən ulu sənətlərdən biridir. Müasir dövrümüzdə Aşıq sənəti dövlətimizin, o cümlədən H.Əliyev Fondunun prezidenti Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə 2009-cu ildə UNESCO-nun qeyri-maddi, mədəni irsi representativ siyahısına daxil edilmişdir. İlk dəfə olaraq UNESCO-da çıxış edərək, Azərbaycan aşıq sənətini təmsil edən ustad aşıqlardan olan Nemət Qasımlı olmuşdur. 2009-cu ildən başlayaraq UNESCO-nun tədbirlərində aşıq sənətini mütəmadi olaraq təmsil edir. UNESCO-ya təqdim edilən aşıq sənəti haqqında filmin əsas aparıcısı olmuşdur. UNESCO tərəfindən Nemət Qasımlının sənət fəaliyyəti ilə bağlı 52 dəqiqəlik sənədli film çəkilmişdir. 2010-cu ildə Cənubi Koreyanın Yeosu şəhərində keçirilən “Dünyaya sülh” beynəlxalq müsabiqənin qalibi olmuşdur. Dünya İncəsənət və Musiqi Ustası (World Master) diplomu və kubokunu qazanmışdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Hacıbəyov Ü. Azərbaycan aşıqları. Sovetskoye iskusstvo, 4 aprel, 1938
2. Eldarova Ə. “Azərbaycan Aşıq sənəti”, Bakı-1996
3. Qasımlı M. “Ozan-Aşıq sənəti”, Bakı-2011
4. Qasımlı M. “Aşıq sənəti”, Bakı-1996
5. Namazov Q. “Ozan-Aşıq sənətinin tarixi”, Bakı-2013
6. İmamverdiyev İ.C “Azərbaycan Aşıq ifaçılığı sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətləri”, Bakı-1994

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 17.08.2021

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 19.08.2021

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 08.10.2021

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı:

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru Mələhət Məmmədova

ADPU-nun Elmi Şurasının 15 aprel 2016-cı il tarixli 15 sayılı qərarı ilə çap olunur.